

**ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΜΙΑ ΣΥΝΕΧΙΖΟΜΕΝΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΓΩΝΩΝ, ΕΠΙΤΥΧΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ**

**Όλγα Ιακωβίδου, Καθηγήτρια ΑΠΘ
Σταυριανή Κουτσού, Επ. Καθηγήτρια ΑΤΕΙΘ
Νικόλαος Γκοτσίνας, Στέλεχος ΠΑΣΕΓΕΣ**

Θεσσαλονίκη 2002

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία χρόνια η ενδογενής ανάπτυξη αποτελεί το βασικό στοιχείο της διαρθρωτικής πολιτικής της Κοινότητας και των επί μέρους αναπτυξιακών πολιτικών των κρατών μελών. Με τον όρο ενδογενής ανάπτυξη αναφερόμαστε στην ανάπτυξη που ξεκινά από τον κοινωνικό χώρο στον οποίο πραγματοποιείται και στηρίζεται σε πόρους που προέρχονται από τον ίδιο χώρο (Δαουτόπουλος, 1995). Περιλαμβάνει τοπικό έλεγχο στην αναπτυξιακή διαδικασία, διατήρηση των ωφελειών της ανάπτυξης στην τοπική οικονομία και σεβασμό στις τοπικές αξίες και ιδιαιτερότητες (Slee, 1993). Παρά το γεγονός ότι απουσιάζει ένα θεωρητικό υπόβαθρο που θα ενέτασσε την έννοια αυτή στην οικονομική θεωρία (Καρανικόλας, 1999), έχει γίνει αντιληπτό ότι η ενδογενής ανάπτυξη αποτελεί προσφιλές εργαλείο όλων όσων εμπλέκονται στην εκπόνηση και εφαρμογή αναπτυξιακών προγραμμάτων.

Είναι γεγονός ότι η ενδογενής ανάπτυξη είναι ικανή να βοηθήσει στην εξισορρόπηση και σύγκλιση των κοινοτικών περιφερειών και να εμποδίσει την παραπέρα περιθωριοποίηση περιοχών και ομάδων πληθυσμών. Με άλλα λόγια να ανακόψει τις πορείες που χάραξε ο εκσυγχρονισμός της γεωργικής παραγωγής και οι τάσεις παγκοσμιοποίησης της οικονομίας γενικώτερα, οι οποίες οδήγησαν στο διαχωρισμό των περιφερειών σε αναπτυγμένες και μη (Γιδαράκου, 1999). Εγινε επίσης αντιληπτό ότι οι αγροτικές περιοχές πρέπει να στηριχθούν με τρόπους άλλους πέρα από τη στήριξη των τιμών των γεωργικών προϊόντων και των γεωργικών εισοδημάτων και οι τρόποι αυτοί πρέπει να αναζητηθούν στο ενδογενές υλικό. Στα πλαίσια αυτής της λογικής η γεωργία καλείται πλέον να παίζει ένα κοινωνικο-οικονομικό ρόλο ως βασικός συνδετικός κρίκος ανάμεσα στις γεωργικές και τις μη γεωργικές δραστηριότητες στον αγροτικό χώρο.

Μεταξύ των μη γεωργικών δραστηριοτήτων ο αγροτικός τουρισμός συγκεντρώνει μια σειρά προτερημάτων που τον αναδεικνύουν, σε πολλές περιπτώσεις, σε πιθανό μοχλό της τοπικής ανάπτυξης. Ο αγροτικός τουρισμός δεν είναι απλά μια μορφή τουρισμού που παρατηρείται και αναπτύσσεται στον αγροτικό χώρο. Είναι μια μορφή τουρισμού η οποία ενσωματώνεται στον οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό ιστό των αγροτικών κοινοτήτων, προσαρμόζεται στις ανάγκες και δυνατότητες της αγροτικής οικογένειας,

αξιοποιεί τις τοπικές ιδιαιτερότητες και μπορεί να συμβάλει, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών. Αναφέρεται στην ανάπτυξη μιας σειράς δραστηριοτήτων οι οποίες περιλαμβάνουν εκτός από την κλασική παροχή καταλύματος και εστίασης και δραστηριότητες αναψυχής οι οποίες αξιοποιούν τους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους της περιοχής υποδοχής, με κύριο στοιχείο τη διατήρηση της επαφής του περιηγητή με τον οικοδεσπότη και το περιβάλλον, καθώς επίσης και την αξιοποίηση και προώθηση των τοπικών / παραδοσιακών προϊόντων της περιοχής, ενώ ενδέχεται να δράσει πολλαπλασιαστικά στηρίζοντας τη βιωσιμότητα μικρών επιχειρήσεων στην ευρύτερη περιφέρεια).

Ωστόσο, ο αγροτικός τουρισμός δεν παρέχει τη γενική θεραπεία, ούτε την οριστική λύση στα προβλήματα της οικονομικής και κοινωνικής περιθωριοποίησης των αγροτικών περιοχών. Ο αγροτικός τουρισμός εάν δεν προωθηθεί ως μια δραστηριότητα που εξισορροπείται με τις υπάρχουσες σε ένα ολοκληρωμένο πρότυπο αγροτικής ανάπτυξης και εάν η προώθησή του γίνει χωρίς την ουσιαστική του διασύνδεση με τις υπάρχουσες δομές της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας, μπορεί να προκαλέσει ανισορροπία που πιθανόν να καταστήσει επισφαλή τη διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης (Calatrava, 1993).

Στην Ελλάδα έχει εμφανιστεί αρκετά έντονη αγροτουριστική δραστηριότητα. Ωστόσο, η προσπάθεια αυτή έχει βασιστεί περισσότερο στην ερμηνεία και αξιοποίηση των κανονισμών επιδοτήσεων, εθνικών και κοινοτικών, παρά σε μια οργανωμένη αναπτυξιακή πολιτική, γεγονός που προκαλεί σύγχυση στην ανάθεση ευθυνών ανάπτυξης μεταξύ των φορέων. Εξάλλου, οι φορείς εφαρμογής των κανονισμών επιδοτήσεων καθώς και των προγραμμάτων και πρωτοβουλιών αγροτικής ανάπτυξης, απέβλεπαν πρωτίστως στην απορρόφηση των κονδυλίων γεγονός που εντείνει την σύγχυση που προαναφέρθηκε. Αυτή η αντιμετώπιση είχε ως συνέπεια την ανεπαρκή προετοιμασία των εμπλεκόμενων φορέων σε απαραίτητη υποδομή, εκπαίδευση και πληροφόρηση (Αποστολόπουλος και Γιάγκου, 1998).

Εκτός από την έλλειψη κεντρικού σχεδιασμού και άλλοι λόγοι συντελούν στην υστέρηση της ανάπτυξης του αγροτουρισμού στη χώρα σε σχέση με τις χώρες της Δύσης. Οι λόγοι αυτοί έχουν να κάνουν με τις αγροτικές δομές, τη γήρανση του αγροτικού πληθυσμού,

την έλλειψη συλλογικών υποδομών, καθώς και την αδυναμία της αγροτικής οικογένειας για επενδύσεις (Ανθοπούλου κ.α., 1998). Παράλληλα, παρατηρείται χαμηλή ζήτηση αγροτουριστικών προϊόντων και υπηρεσιών από τον αστικό κόσμο, η οποία οφείλεται στην πρόσφατη ιστορία της ελληνικής κοινωνίας. Εάν στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης η ανάπτυξη του αγροτικού τουρισμού ήταν εκφρασμένη ανάγκη της ίδιας της κοινωνίας, έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε τον τελευταίο αιώνα, λόγω της αγροτικής εξόδου που χρονολογείται από τον προηγούμενο αιώνα, στην Ελλάδα οι κοινωνικές συνθήκες δεν είναι ακόμη τέτοιες που να δημιουργήσουν αυτή την αναγκαιότητα. Η αγροτική έξοδος είναι σχετικά πρόσφατο φαινόμενο, γεγονός που σημαίνει ότι ο αστικός πληθυσμός διατηρεί ακόμη στενές σχέσεις με τον αγροτικό χώρο, δεδομένου ότι ένα κομμάτι της ευρύτερης οικογένειας διαβιεί στην ύπαιθρο. Η διατήρηση των σχέσεων των κατοίκων των πόλεων με τους τόπους καταγωγής τους, τους κάνει να επιστρέφουν τακτικά στα χωριά τους και αφ' ενός να έρχονται σε επαφή με τη φύση, αφ' ετέρου να προμηθεύονται τοπικά προϊόντα από το συγγενικό και φιλικό τους περιβάλλον, χωρίς ουσιαστικά να έχουν χάσει την επαφή τους με τον αγροτικό κόσμο. Η κοινωνική συνοχή μέσω των συγγενικών και φιλικών σχέσεων διατηρείται ακόμα σε σημαντικό βαθμό, με αποτέλεσμα οι αστοί των μεγαλουπόλεων να μη νοιώθουν ακόμα πιεστική την ανάγκη να "αναζητήσουν τις ρίζες τους" ή την "αυθεντικότητα του αγροτικού κόσμου", συχνά ωραιοποιημένη μέσω του αγροτικού τουρισμού (Ανθοπούλου κ.α., 1998). Στην ελληνική κοινωνία δεν έχει ακόμη κοπεί ο ομφάλιος λώρος που συνδέει τις κοινωνίες των πόλεων με αυτές της υπαίθρου, κάτι που έχει ήδη πραγματοποιηθεί στις δυτικές κοινωνίες και που πιθανότατα να πραγματοποιηθεί και στην ελληνική στις επόμενες γενιές.

Ο αγροτικός τουρισμός στην Ελλάδα εμφανίζεται με δύο βασικές μορφές. Η πρώτη, η οποία ονομάζεται αγροτουρισμός, αναφέρεται στις τουριστικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται από άτομα που έχουν ως κύρια απασχόλησή τους τη γεωργία, στα πλαίσια των δραστηριοτήτων της γεωργικής τους εκμετάλλευσης, με σκοπό τη δημιουργία συμπληρωματικής απασχόλησης για τα μέλη της αγροτικής οικογένειας, την ενίσχυση του οικογενειακού εισοδήματος και την προώθηση των παραδοσιακών γεωργικών προϊόντων που παράγουν στην εκμετάλλευσή τους ή και άλλων παραδοσιακών παρασκευασμάτων. Η δεύτερη, ο αγροτουρισμός, αναφέρεται στις

τουριστικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται από κατοίκους των αγροτικών περιοχών, οι οποίοι δεν έχουν ως κύριο επάγγελμά τους τη γεωργία και δημιουργούν μικρές τουριστικές μονάδες παροχής υπηρεσιών και αγαθών, οικογενειακής ή συνεταιριστικής μορφής. Ο αγροτουρισμός αποτελεί την πιο συγκροτημένη προσπάθεια εφαρμογής αγροτικού τουρισμού στη χώρα και οι γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί βασικό μοχλό προώθησής του.

Στην παρούσα εργασία, η οποία είναι το αποτέλεσμα ερευνητικής προσπάθειας, επιχειρείται η διερεύνηση της προώθησης του αγροτικού τουρισμού, μέσω των γυναικείων αγροτουριστικών συνεταιρισμών, τον τρόπο λειτουργίας τους και τη διασύνδεσή τους με την τοπική ανάπτυξη.

Η συγκέντρωση των δεδομένων έγινε με τη βοήθεια ερωτηματολογίων σε εκπροσώπους των συνεταιρισμών κατά τη διάρκεια της "Πανελλήνιας Συνάντησης Γυναικείων Συνεταιρισμών" που έγινε με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας και συνδιοργανώθηκε από την ΑΟΟ του Υπουργείου Γεωργίας και την ΠΑΣΕΓΕΣ στην Αθήνα στις 18 και 19 Φεβρουαρίου 2000. Στη συνάντηση προσήλθαν εκπρόσωποι (στην πλειοψηφία οι πρόεδροι) από 45 γυναικείους συνεταιρισμούς της χώρας, σε σύνολο , τότε, 71 (το 2010 οι Γυναικείοι Συνεταιρισμοί ανέρχονται στους 146). Ο αριθμός των συνεταιρισμών που συμμετείχαν στην έρευνα (63,4%), σε συνδυασμό με τη γεωγραφική τους κατανομή και τη χρονολογία σύστασής τους αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα, το οποίο μας επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για το σύνολο των συνεταιρισμών.

Από τα 45 ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν από τις προέδρους των συνεταιρισμών εξαιρέθηκαν τα 5, διότι οι συνεταιρισμοί είχαν συσταθεί μόλις λίγους μήνες νωρίτερα και δεν ήταν σε θέση να απαντήσουν στα ερωτήματα της έρευνας. Έτσι, το τελικό δείγμα της έρευνας μας ανήλθε στα 40 ερωτηματολόγια.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Στα πλαίσια της ενδογενούς ανάπτυξης, καθώς η κινητοποίηση των τοπικών πλουτοπαραγωγικών πηγών και του τοπικού πληθυσμού αναδεικνύεται ως κύριος στόχος

της αγροτικής πολιτικής, η γυναίκα αγρότισσα αποκτά ιδιαίτερο ρόλο, επειδή αποτελεί μια σημαντική πηγή εργατικού δυναμικού σε εφεδρεία, με ιδιαίτερες ικανότητες στην ανάδειξη και κινητοποίηση ενδογενών πηγών πλούτου, στην υποστήριξη πρωτοβουλιών που θα απευθύνονται στη διατήρηση, αξιοποίηση και ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς και παραδοσιακής κουλτούρας, καθώς και στην υποστήριξη της ετερογένειας των αγροτικών περιοχών (Γιδαράκου, 1999). Νέες εργασιακές ευκαιρίες αναδεικνύονται για τις γυναίκες της υπαίθρου σε διάφορους τομείς, οι οποίες χαρακτηρίζονται από τη χρονική ευελιξία της απασχόλησης part-time εργασία, ευελιξία και προσανατολισμό στον τομέα των υπηρεσιών .

Η ανάπτυξη εξω-γεωργικών δραστηριοτήτων από γυναίκες του αγροτικού χώρου είναι ένα ανερχόμενο φαινόμενο στην Ευρώπη.(Ventura, 1994; Bock, 1994; Gidaraku, 1999). Οι κύριοι τομείς δραστηριοποίησης τους αφορούν: α) στον αγροτουρισμό β) στη βιοτεχνική-οικοτεχνική παραγωγή και εμπορία ειδών που προέρχονται από τη μεταποίηση γεωργικών προϊόντων, γ) στην κατασκευή και εμπορία προϊόντων πολιτιστικής κληρονομιάς και δ) στην παραγωγή και εμπορία προϊόντων εναλλακτικών μορφών γεωργίας (Γιδαράκου, 1999). Κοινό χαρακτηριστικό των δρασεων αυτών είναι ότι αποτελούν μέρος των καθηκόντων της νοικοκυράς και ως εκ τούτου οι αγρότισσες είναι εξοικειωμένες με αυτές και παράλληλα ότι συμμετέχουν στη σύνθεση ενός διαφοροποιημένου αγροτουριστικού προϊόντος, ικανού να δημιουργήσει βιώσιμες μορφές απασχόλησης στην ύπαιθρο, ικανοποιητικότερα εισοδήματα, αλλά και πολλαπλασιαστική επίδραση στην κινητοποίηση και άλλων τομέων της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας.

Εμπειρικές έρευνες που διεξήχθησαν στην Ελλάδα (Γιδαράκου, 1999 , Gidaraku et ali., 2000) έδειξαν ότι οι αγρότισσες που ασχολούνται με εξωγεωργικές δραστηριότητες, προτιμούν να ανήκουν σε ομάδα ή σε κοινότητα γιατί αυτό τις κάνει να αισθάνονται πιο δυνατές (). Είναι πιθανό η προτίμησή τους αυτή να οφείλεται στην εσωτερική συστολή των αγροτισσών και στο γεγονός ότι καλούνται να αναλάβουν υπευθυνότητες. Σε μεγάλο βαθμό όμως, η εικόνα αυτή διαμορφώνεται από τις επιλογές της αγροτικής πολιτικής απέναντι στην ευαισθητοποίηση των γυναικών για επαγγελματική απασχόληση (Γιδαράκου, 1999). Στην Ελλάδα για παράδειγμα, οι φορείς που ενεπλάκησαν στην

προώθηση του αγροτικού τουρισμού προσανατόλιζαν τις γυναίκες, κυρίως μέσω των χρηματοδοτήσεων, προς τη σύσταση ή συμμετοχή τους σε συνεταιρισμούς, παρά στη σύσταση ατομικών επιχειρήσεων (Ιακωβίδου 1992, Τσαρτας και Θανοπούλου, 1994, Γιδαράκου, 1999). Εξάλλου, η παρουσία και συμμετοχή των αγροτισσών σε συλλογικούς φορείς και κυρίως σε μεικτούς συνεταιρισμούς, είναι σχετικά περιορισμένη (Δροσοπούλου, 1989, Τσαρτας και Θανοπούλου, 1994) γεγονός που αποδίδεται, κατά κύριο λόγο, στην αντίληψη των γυναικών για το ρόλο των δύο φύλων(Τσαρτας και Θανοπούλου, 1994).

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η ιστορία των γυναικείων συνεταιρισμών στην Ελλάδα ξεκινάει τη δεκαετία του 50 με πρωτοβουλία του Υπουργείου Γεωργίας (ο πρώτος γυναικείος συνεταιρισμός ιδρύθηκε το 1957 στην περιοχή των Γρεβενών). Οι στόχοι της ίδρυσης των συνεταιρισμών αυτών αναφέρονταν στη στήριξη του οικογενειακού εισοδήματος και στην αναβάθμιση της κοινωνικής θέσης της αγρότισσας. Δεν κατάφεραν όμως να κάνουν αισθητή την παρουσία τους καθώς οι προτεραιότητες της αγροτικής πολιτικής την εποχή εκείνη, επικεντρώνονταν σε ζητήματα αύξησης των αποδόσεων και εκσυγχρονισμού της παραδοσιακής τότε γεωργίας. Κάποιοι έπαψαν να λειτουργούν, κάποιοι νέοι ιδρύθηκαν ,στο μεταξύ, έμειναν όμως μόνο 10 περίπου, ως τα μέσα της δεκαετίας του 80 (Γιδαράκου, 1999). Στη δεκαετία του 80 η ευαισθητοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ζητήματα ισότητας των δύο φύλων, σε ό,τι αφορά τον αγροτικό χώρο, υλοποιήθηκε με την προσπάθεια ευαισθητοποίησης και κινητοποίησης των γυναικών της υπαίθρου μέσω πρωτοβουλιών επαγγελματικής κατάρτισης με σκοπό τη δημιουργία μικρών επιχειρήσεων. Ο κορεσμός από το υπάρχον τουριστικό πρότυπο, η αυξανόμενη ευαισθητοποίηση του κοινού σε θέματα περιβάλλοντος σε συνδυασμό με τις φυσικές ομορφιές της χώρας, κατέστησαν από τότε τον αγροτικό τουρισμό ως τομέα με τις πιο ευοίωνες προοπτικές για την ανάπτυξη εξωγεωργικών δραστηριοτήτων. Στο πλαίσιο των

συνθηκών αυτών συστάθηκαν με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας οι πρώτοι γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί στη χώρα.

Ο πρώτος συνεταιρισμός ιδρύθηκε το 1983 και τέθηκε σε λειτουργία λίγο αργότερα. Θα μεσολαβήσει στη συνέχεια ένα έτος (1984) χωρίς να δημιουργηθεί κάποιος συνεταιρισμός, για να έχουμε το 1985 μια "έκρηξη", για τα δεδομένα της εποχής, με την ίδρυση έξι γυναικείων συνεταιρισμών με πρωτοβουλία, κατά κύριο λόγο, του Συμβουλίου Ισότητας (προκατόχου (πρόδρομου) της Γενικής Γραμματείας Ισότητας) ή του Υπουργείου Γεωργίας (Συνεταιρισμός Αράχωβας). Δύο ακόμα συνεταιρισμοί θα προστεθούν το 1986 και ένας ακόμη το 1987 για να έρθει στη συνέχεια μια περίοδος αδράνειας, που θα διαρκέσει τρία-τέσσερα χρόνια, πριν αρχίσει δειλά-δειλά και πάλι από το 1992 η ίδρυση νέων συνεταιρισμών. Στη δεκαετία του 90 δημιουργήθηκαν 64 Γυναικείοι Συνεταιρισμοί, με μία "έξαρση" το 1998 και 1999, οπότε δημιουργούνται 7 και 13 συνεταιρισμοί αντίστοιχα.. Τέλος στη δεκαετία 200-2010 δημιουργήθηκαν 72 Γυναικείοι Συνεταιρισμοί.

Οι νέοι αυτοί συνεταιρισμοί ιδρύονται με τη βοήθεια πια και άλλων φορέων, όπως η ΠΑΣΕΓΕΣ αλλά και η Νομαρχιακή και Τοπική Αυτοδιοίκηση, καθώς και οι Αναπτυξιακές Εταιρείες, φορείς οι οποίοι ήλπιζαν ότι ο θεσμός των γυναικείων συνεταιρισμών θα δώσει διέξοδο στο πιεστικό πρόβλημα της γυναικείας απασχόλησης, αλλά και της συγκράτησης των νέων κοριτσιών στην ύπαιθρο.

Η ιδεολογική αφετηρία των συνεταιρισμών αυτών δε διαφέρει ουσιαστικά από αυτή των παλαιότερων. Σχετίζεται κυρίως με την αντιμετώπισή τους ως μοχλών αλλαγής της θέσης των γυναικών της υπαίθρου και χώρων συλλογικής δράσης των γυναικών, και λιγότερο ως επιχειρήσεων συνεταιριστικής μορφής που λειτουργούν σε μία χώρα με παράδοση στο μαζικό, οργανωμένο τουρισμό (Τσάρτας και Θανοπούλου, 1994). Εξάλλου, στόχος της δημιουργίας τους ήταν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Λαίου-Αντωνίου (1985), " η προσπάθεια διασφάλισης οικονομικής αυτοτέλειας της ελληνίδας αγρότισσας, ως πρώτο βήμα που οδηγεί στην κοινωνική της απελευθέρωση". Η έμφαση δινόταν στην οικονομική αυτοδυναμία των γυναικών και όχι στη δημιουργία συμπληρωματικού εισοδήματος στην αγροτική οικογένεια και στην ανάδειξη των τοπικών ιδιαιτεροτήτων, που αποτελούν τον πρωταρχικό στόχο της ανάπτυξης του αγροτουρισμού.

Η πρωτοβουλία της ΓΓΙ για την προώθηση αποκλειστικά γυναικείων συνεταιρισμών στηρίχθηκε στις εξής διαπιστώσεις (Ιακωβίδου, 1992):

1. Η συμμετοχή των γυναικών του αγροτικού χώρου στους θεσμούς της κοινωνικής οικονομίας (συνεταιρισμοί, σύλλογοι κλπ) είναι περιορισμένη.
2. Οι γυναίκες συμμετέχουν ευκολότερα σε γυναικείους συνεταιρισμούς από ό,τι σε μεικτούς.
3. Οι γυναίκες στερούνται προσωπικού εισοδήματος, παρά το γεγονός ότι συμμετέχουν στις γεωργικές εργασίες σε μεγάλο βαθμό.

Στη συνέχεια, κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας του 90, πολλοί φορείς (Υπουργείο Γεωργίας, ΠΑΣΕΓΕΣ, Αναπτυξιακές Εταιρείες), αξιοποίησαν τα κοινοτικά προγράμματα για την κινητοποίηση και ενθάρρυνση του γυναικείου πληθυσμού της υπαίθρου με σκοπό τη σύσταση συνεταιρισμών τόσο αμιγώς αγροτουριστικών, όσο και αγροβιοτεχνικών, ειδικευμένων στην παραγωγή μιας μεγάλης ποικιλίας παραδοσιακών και πολιτισμικών προϊόντων. Ομως στις περισσότερες περιπτώσεις η προσπάθεια των φορέων αυτών περιοριζόταν στα σεμινάρια κατάρτισης των γυναικών, ή στην καλλίτερη περίπτωση στη σύσταση του συνεταιρισμού, χωρίς καμιά παραπέρα στήριξη και προώθηση. Εξάλλου, μελετώντας διαχρονικά την ανάπτυξη των γυναικείων αγροτουριστικών και αγροβιοτεχνικών συνεταιρισμών παρατηρούμε την αμφίσημη συχνά και με πάμπολλες διακυμάνσεις στάση κεντρικών φορέων – ΓΓΙ, Υπ. Γεωργίας, ΠΑΣΕΓΕΣ, ΑΤΕ- απέναντι τους. Οι κάθε φορά προτεραιότητες πολιτικής των φορέων αυτών – τους οποίους οι γυναίκες εμπιστεύονται – δεν αφήνουν περιθώρια να φανούν τα αποτελέσματα της όποιας παρέμβασής τους. Οι αλλαγές ηγεσίας στην ΓΓΙ είχαν σαν αποτέλεσμα, η τελευταία άλλοτε να δείχνει ένα έντονο ενδιαφέρον για τους γυναικείους συνεταιρισμούς και άλλοτε να ξεχνάει και την ύπαρξή τους. Η πολιτική του Υπ. Γεωργίας (που εκφράστηκε κυρίως μέσω της Διεύθυνσης Αγροτικής Οικιακής Οικονομίας) γνώρισε, επίσης, τις διακυμάνσεις της άποψης (συνειδητής ή συχνότερα απλά διαχειριστικής) της εκάστοτε ηγεσίας του. Η μετατροπή της Δ/σης ΑΟΟ σε Τμήμα, που έχει δρομολογηθεί, έστω και σε συμβολικό επίπεδο είναι ενδεικτική. Ανάλογα σημεία μπορούμε να εντοπίσουμε και στην πολιτική των άλλων φορέων. Παρόμοια πολιτική στήριξης γυναικείων συνεταιρισμών μπορούν να ασκήσουν και οι

περιφερειακές, νομαρχιακές και τοπικές αρχές, αν και στην περίπτωση αυτή η εντοπιότητα, η «κατακραυγή» μπροστά σε μια αρνητική στάση, η αναζήτηση στήριξης για την επανεκλογή (και συχνά οι γυναικείοι συνεταιρισμοί –παρότι συχνά δεν το συνειδητοποιούν- αντιπροσωπεύουν δυνητικά μια σημαντική τέτοια δύναμη) εμποδίζουν τις αρχές αυτές να αδιαφορήσουν, πολύ δε περισσότερο να αντιμετωπίσουν αρνητικά το φαινόμενο.

Σε κάθε περίπτωση όμως (τόσο της ΓΓΙ κατά τη δεκαετία του 80, όσο και των άλλων φορέων στη συνέχεια) η επιλογή της κινητοποίησης των γυναικών μέσω συνεταιρισμών ήταν εύστοχη, διότι για την κάθε γυναίκα ξεχωριστά η συμμετοχή σε συνεταιρισμό, σε σχέση με τη σύσταση ατομικής επιχείρησης, σημαίνει μικρότερο μερίδιο ευθύνης, μικρότερη επένδυση και άρα λιγώτερο οικονομικό και προσωπικό ρίσκο. Επομένως ευκολώτερη κινητοποίηση.

Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί στη χώρα μας ως ιδεολογία, αλλά και ως εφαρμογή, αποτέλεσαν αρχικά σύγχρονα και αρκετά ισχυρά στοιχεία διαμόρφωσης νέων δομών στον αγροτικό χώρο. Στη συνέχεια όμως, ως όργανα τοπικής ανάπτυξης, τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο βρίσκονται σε μία μάλλον στάσιμη κατάσταση. Σε μεγάλο βαθμό η στασιμότητα αυτή οφείλεται στην έλλειψη υποστήριξης από τους αρμόδιους φορείς και ειδικά από αυτούς που ξεκίνησαν τα προγράμματα του αγροτουρισμού στη χώρα μας. Οι φορείς κεντρικού σχεδιασμού αντιμετώπισαν τους συνεταιρισμούς αυτού του τύπου στα πλαίσια βραχυχρόνιων προγραμμάτων, περισσότερο ως ευκαιρία αξιοποίησης κοινοτικών κονδυλίων, παρά ως φορέα τοπικής ανάπτυξης. Αρκετοί από αυτούς, ενώ έδωσαν στους συνεταιρισμούς την πλήρη υποστήριξή τους αρχικά, την απέσυραν κατόπιν αιφνιδιαστικά, άκαιρα και σχεδόν ολοκληρωτικά, χωρίς να έχουν εν τω μεταξύ δημιουργηθεί οι αναγκαίες δομές για την ανάπτυξη αυτοδυναμίας με την καθιέρωση των συνεταιριστικών αξιών, καθώς και με τη λειτουργία των συνεταιριστικών αρχών (Αποστολόπουλος, Γιάγκου 1998).

Με άλλα λόγια οι γυναικείοι συνεταιρισμοί δεν αντιμετωπίστηκαν στα πλαίσια μιας στρατηγικής ανάπτυξης του αγροτικού τουρισμού στη χώρα, με την έννοια του σχεδιασμού για την ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση του αγροτικού κόσμου αρχικά,

βοήθεια στη σύσταση των συνεταιρισμών στη συνέχεια και τέλος, και το σημαντικότερο, στήριξη και εμπύχωση των συνεταιρισμών τουλάχιστο στα πρώτα τους βήματα.

Όσοι συνεταιρισμοί κατάφεραν τελικά να λειτουργήσουν και να αναπτυχθούν είναι γιατί συνετέλεσαν ένας ή και συνδιασμός των παρακάτω παραγόντων:

- η ύπαρξη ενός πυρήνα γυναικών, ιδιαίτερα δραστήριων με ηγετικές ικανότητες (π.χ. Άγιος Γερμανός, Πέτρα, Αγ. Αντώνιος, Πορόια)
- η ύπαρξη ενός τοπικού φορέα που ενθάρρυνε και στήριζε ουσιαστικά την προσπάθεια των γυναικών (π.χ. Τυχερό, Ν. Ζίχνη)
- η εκ των κάτω προσέγγιση δημιουργίας του συνεταιρισμού.

Παρ' όλο που οι περισσότεροι συνεταιρισμοί χρηματοδοτήθηκαν είτε από εθνικά ή κοινοτικά προγράμματα, είτε από τοπικούς φορείς, ελάχιστοι είναι αυτοί που κατάφεραν στη συνέχεια να ξεπεράσουν τα προβλήματα που αντιμετώπισαν, όπως επίσης και το "σύνδρομο" της κρατικής επιδότησης και να αναλάβουν δυναμικά την ευθύνη της προώθησης των εργασιών τους, έτσι ώστε να είναι σε θέση να χρηματοδοτήσουν διάφορες δράσεις τους (Τσάρτας, Θανοπούλου, 1994).

Σήμερα λειτουργούν 99 γυναικείοι συνεταιρισμοί. Οι περισσότεροι από αυτούς έχουν ιδρυθεί με βάση το Νόμο περί Αγροτικών Συνεταιριστικών οργανώσεων (Ν.1257/82 και ακολούθως - και κυρίως - Ν.1541/85) ως αγροτικοί συνεταιρισμοί ειδικού σκοπού, ενώ υπάρχουν και συνεταιρισμοί οι οποίοι λειτουργούν με βάση το νομικό καθεστώς που διέπει τους αστικούς συνεταιρισμούς (Ν. 1667/86, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 27 του Ν.2166/93). Το Μάρτιο του 2000 δημοσιεύθηκε ο νέος Νόμος περί συνεταιρισμών, ο Ν.2810/2000, ο οποίος διέπει την ίδρυση και λειτουργία των Αγροτικών Συνεταιριστικών Οργανώσεων. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η μορφή του αγροτικού συνεταιρισμού έχει επιλεγεί από τις περισσότερες γυναίκες λόγω των φορολογικών κυρίως, κινήτρων, αλλά και εξ αιτίας του γεγονότος ότι οι αγροτικοί συνεταιρισμοί παρακολουθούνται και υποστηρίζονται από το Υπουργείο Γεωργίας, την ΠΑΣΕΓΕΣ και πρόσφατα από την Ένωση Αγροτουριστικών, Βιοτεχνικών και Οικοτεχνικών Συνεταιρισμών Ελλάδας, που ιδρύθηκε το Μάιο του 1999.

Η μορφή του αστικού συνεταιρισμού επελέγη, στις περισσότερες των περιπτώσεων, είτε από έλλειψη ενημέρωσης των γυναικών, είτε γιατί η διαδικασία της δημιουργίας

αγροτικού συνεταιρισμού, με βάση τον προηγούμενο νόμο περί συνεταιρισμών, εμφανίζονταν περισσότερο χρονοβόρα (απαιτείτο σύμφωνη γνώμη της ΠΑΣΕΓΕΣ και απόφαση του Υπ. Γεωργίας), ενώ αντικίνητρο για τις μικρές κοινότητες υπήρξε και ο αριθμός των μελών που έπρεπε να έχει ο συνεταιρισμός (20 μέλη και κατ'εξαίρεση 15). Με το νέο Νόμο περί Αγροτικών Συνεταιριστικών Οργανώσεων τα προβλήματα παύουν να υφίστανται καθώς οι αγροτουριστικοί, αγροβιοτεχνικοί συνεταιρισμοί εξομοιώνονται με τους αγροτικούς και ο ελάχιστος αριθμός μελών περιορίζεται σε 7 .

Από τους 99 γυναικείους συνεταιρισμούς οι 7 ιδρύθηκαν από το 1984 έως το 1990. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ιδρύθηκαν 64 συνεταιρισμοί και τέλος τα τελευταία 2 χρόνια 28 συνεταιρισμοί. Τα Κοινοτικά και εθνικά προγράμματα που ίσχυσαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 90 και μετέπειτα (LEADER,NOW, ΟΑΕΔ κ.α) αποτέλεσαν ισχυρό κίνητρο για τη σύσταση των περισσότερων συνεταιρισμών από τη δεκαετία του 90 και μετέπειτα.

Σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, του Υπουργείου Γεωργίας και της ΠΑΣΕΓΕΣ από τους 82 συνεταιρισμούς που δήλωσαν τους τομείς δραστηριοτήτων τους οι 41, ποσοστό 50%, δραστηριοποιούνται στην παρασκευή παραδοσιακών προϊόντων διατροφής (γλυκά κουταλιού, μαρμελάδες, τραχανά, ζυμαρικά κ.α), 16 στη χειροτεχνία-οικοτεχνία σε συνδιασμό με την Παρασκευή παραδοσιακών παρασκευασμάτων, 11 προσφέρουν καταλύματα, 6 κατασκευάζουν παραδοσιακά ενδύματα και οι υπόλοιποι σε διάφορες άλλες δραστηριότητες (αγγειοπλαστική, ανθοκομία, χώροι εστίασης κ.α).

Σε ό,τι αφορά τη γεωγραφική τους κατανομή 19 λειτουργούν στη Μακεδονία , 16 στη Θεσσαλία, 15 στα νησιά του Αιγαίου, 12 στην Κρήτη, 11 στη Θράκη, 10 στην Ήπειρο, 10 στη Λοιπή Στερεά και Εύβοια και από 2 στην Πελοπόννησο, τα Ιόνια Νησιά και την Περιφέρεια Πρωτεύουσας. Οι Νομοί Μαγνησίας και Λέσβου εμφανίζουν τη μεγαλύτερη συγκέντρωση γυναικείων συνεταιρισμών (από 10 ο κάθε Νομός), ακολουθούμενοι από τους νομούς Έβρου(8), Ηρακλείου(7), Εύβοιας(6), Φλώρινας(5)και Χανίων (5).Αξίζει να σημειωθεί ότι σε 16 νομούς της χώρας δεν έχουν συσταθεί γυναικείοι συνεταιρισμοί.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Αριθμός μελών – Δραστηριότητες - Λειτουργία

Οι 40 συνεταιρισμοί της έρευνας είχαν το Φεβρουάριο του 2000 που πραγματοποιήθηκε η έρευνα συνολικά 1184 μέλη. Υπήρξε ελάχιστη μεταβολή σε σχέση με τον αριθμό των ιδρυτικών μελών, τα οποία ανέρχονταν στα 1190. Ο μέσος αριθμός μελών είναι 30 γυναίκες ανά συνεταιρισμό, με μέγιστο αριθμό τα ....μέλη και ελάχιστο τα..... Η μεγάλη πλειοψηφία έχει από 15 έως 30 μέλη, συνέπεια του Νόμου που ίσχυε κατά τη σύστασή τους, ο οποίος επέτρεπε ελάχιστο αριθμό μελών 20 (κατ' εξαίρεση 15). Μόνο τρεις συνεταιρισμοί υπερβαίνουν κατά πολύ το μέσο όρο: πρόκειται για τους συνεταιρισμούς του Τυχερού – Έβρου με 120 μέλη, του Κισσάμου – Χανίων με επίσης 120 και της Ζαγοράς – Πηλίου με 90 μέλη. Από το γεγονός της μικρής μείωσης των μελών των συνεταιρισμών, σε συνδυασμό με την αύξηση του αριθμού τους, η οποία εμφανίζεται εντονότερη τα τελευταία χρόνια, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι δεν παρατηρείται μια κρίση του μοντέλου των συνεταιριστικών επιχειρήσεων, μια μείωση της αίγλης του. Στοιχεία που θα αναφερθούν στη συνέχεια σχετικά με τα προβλήματα, τις προσδοκίες, τις σχέσεις των συνεταιρισμών με τις τοπικές κοινωνίες και τους τοπικούς φορείς θα προσφέρουν κατάλληλο υλικό για τη διερεύνηση της παραπάνω υπόθεσης.

Από το σύνολο των 40 συνεταιρισμών που συμμετείχαν στην έρευνα, ο πρώτος συστάθηκε το 1983 και μέχρι το τέλος της δεκαετίας του ογδόντα είχαν συσταθεί άλλοι 6. Στη διάρκεια της δεκαετίας του ενενήντα συστάθηκαν οι υπόλοιποι 38, εκ των οποίων οι 22 τα τελευταία τρία χρόνια. Από τους παραπάνω συνεταιρισμούς οι 31 (69%) είναι αγροτικοί και οι υπόλοιποι 14 (31%) αστικοί. Είκοσι οκτώ από τους συνεταιρισμούς παράγουν παραδοσιακά προϊόντα διατροφής (εκ των οποίων 8 παράλληλα και προϊόντα χειροτεχνίας), επτά προϊόντα χειροτεχνίας, και πέντε είναι κατ'εξοχήν αγροτουριστικοί, με την έννοια της εκμετάλλευσης ξενώνων ή δωματίων στα σπίτια των μελών, οι οποίοι προσφέρουν στους επισκέπτες διαμονή και πρωινό. Εάν στους τελευταίους προσθέσουμε και τους έξι συνεταιρισμούς οι οποίοι δε συμμετείχαν στην έρευνα, αλλά γνωρίζουμε ότι διαθέτουν καταλύματα στους επισκέπτες, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι κατ'εξοχή αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί διαθέτουν συνολικά 300 περίπου δωμάτια, με ένα

συνολικό αριθμό κλινών που εγγίζει τις 650. Αξίζει να σημειώσουμε ότι οι συνεταιρισμοί αυτοί είναι διάσπαρτοι στον ελλαδικό χώρο από το Νεστόριο, τον Άγιο Γερμανό, τους Ψαράδες και τη Λεπτοκαρυά στη Μακεδονία, τα Αμπελάκια, τον Αλμυρό και τα χωριά του Πηλίου στη Θεσσαλία μέχρι την Περαχώρα της Ιθάκης, την Πέτρα της Λέσβου και το Γαβαλοχώρι στην Κρήτη .

Το σχετικά υψηλό κόστος της επένδυσης που απαιτούν τα αγροτουριστικά καταλύματα, αλλά και το κόστος συντήρησης και λειτουργίας τους, καθώς και η πολιτική των αρμόδιων φορέων σχετικά με τη χορήγηση νέων αδειών λειτουργίας, φαίνεται πως αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες για τη δραστηριοποίηση των συνεταιρισμών στον τομέα αυτό. Έτσι, η μεγάλη πλειοψηφία των συνεταιρισμών ασχολείται με αυτό που οι γυναίκες-μέλη ξέρουν να κάνουν καλύτερα, δηλαδή παρασκευή τροφίμων και/ή προϊόντων χειροτεχνίας, δραστηριότητα η οποία δεν απαιτεί ιδιαίτερο κόστος επένδυσης.

Σε ό,τι αφορά τους αγροβιοτεχνικούς συνεταιρισμούς, διαπιστώνεται ότι η παραγωγή των βιοτεχνικών ή οικοτεχνικών προϊόντων γίνεται συχνά στα σπίτια των γυναικών-μελών, και όχι σε οργανωμένα εργαστήρια, με όλα τα προβλήματα που αυτό δημιουργεί ως προς την ποσότητα και την ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων. Φυσικά σε ορισμένες περιπτώσεις δεν είναι απαραίτητο το εργαστήριο (π.χ. υφαντά), όμως δεδομένου ότι οι περισσότεροι συνεταιρισμοί παράγουν είδη διατροφής, η έλλειψη εργαστηρίων δεν επιτρέπει τον έλεγχο της ποιότητας, την ομοιογένεια των προϊόντων, τη σταθερότητα στην ποιότητα, με συνέπεια τη δημιουργία προβλημάτων στην προώθηση των προϊόντων. Ωστόσο, η εικόνα αυτή φαίνεται σιγά-σιγά να αλλάζει τα τελευταία χρόνια, καθώς όλο και περισσότεροι συνεταιρισμοί δημιουργούν εργαστήρια για την παραγωγή των προϊόντων τους (συνεταιρισμοί Ζαγοράς, Ν.Ζίχνης κ.α).

Μεταξύ των ειδών διατροφής, την πρώτη θέση κατέχουν τα γλυκά του κουταλιού και οι μαρμελάδες, ακολουθούμενα από τα αρωματικά φυτά και βότανα και τα διάφορα είδη ζυμαρικών, προϊόντα δηλαδή των οποίων την παραγωγή γνώριζαν παραδοσιακά οι γυναίκες και την οποία μετέτρεψαν σε βιοποριστικό επάγγελμα. Όμως στην προσπάθειά τους οι γυναίκες να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του καταναλωτικού κοινού για προϊόντα με λιγότερες θερμίδες, διατηρώντας τις παραδοσιακές μεθόδους παραγωγής (χωρίς

συντηρητικά), αντιμετωπίζουν προβλήματα στη συντήρηση των προϊόντων και κατά συνέπεια στην ποιότητα και επομένως στην προώθησή τους.

Σε ό,τι αφορά την απασχόληση ανθρώπινου δυναμικού στους συνεταιρισμούς, από τα στοιχεία της έρευνας διαπιστώνουμε ότι η απαιτούμενη εργασία στο συνεταιρισμό παρέχεται από τα μέλη του συνεταιρισμού στη μεγάλη τους πλειοψηφία. Μόνο 7 συνεταιρισμοί απασχολούν μόνιμο προσωπικό, συνήθως γραμματέα και 4 έχουν αναθέσει τη λογιστική παρακολούθηση της επιχείρησης σε λογιστές.. Κανένας συνεταιρισμός δεν απασχολεί προσωπικό για θέματα οργάνωσης, διοίκησης και μάρκετινγκ του συνεταιρισμού, είτε μόνιμο, είτε με τη μορφή συμβούλων, παρ' όλο που οι υπεύθυνες των συνεταιρισμών αναγνωρίζουν τη σημασία του στην καλύτερη οργάνωση του συνεταιρισμού και στην αποτελεσματικότερη προώθηση των προϊόντων τους. Βασική αδυναμία στην απασχόληση εξειδικευμένου προσωπικού αποτελούν οι περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες του συνεταιρισμού.

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες των συνεταιρισμών εντοπίζονται σε θέματα παραγωγής, οργάνωσης και διοίκησης της επιχείρησης, προώθησης-μάρκετινγκ των παραγόμενων προϊόντων και προσφερόμενων υπηρεσιών και κεφαλαιακής συγκρότησης της επιχείρησης.

Σε ό,τι αφορά τα προβλήματα παραγωγής που αντιμετωπίζουν οι συνεταιρισμοί, περισσότεροι από τους μισούς (21) αναφέρονται κυρίως σε ελλείψεις χώρων εργαστηρίου και αποθήκης, ελλείψεις μηχανολογικού εξοπλισμού, ελλειψείς γνώσεις σε τεχνικά θέματα παραγωγής, αδυναμία ελέγχου, αλλά και εξασφάλισης σταθερότητας της ποιότητας των προϊόντων, καθώς και προβλήματα στη συντήρησή τους.

Τα σημαντικότερα προβλήματα οργάνωσης και διοίκησης των συνεταιρισμών εστιάζονται από τους 22 συνεταιρισμούς στον καταμερισμό των εργασιών μεταξύ των μελών, στην έλλειψη γραμματειακής υποστήριξης, καθώς και ενημερωμένου λογιστή-φοροτεχνικού. Είναι κοινή η διαπίστωση ότι ο καταμερισμός των εργασιών μεταξύ των μελών είναι ένα θέμα που μπορεί να οδηγήσει σε αντιθέσεις και συγκρούσεις μεταξύ τους. Εξ' άλλου, πολλοί λογιστές-φοροτεχνικοί, τις υπηρεσίες των οποίων χρησιμοποιούν οι συνεταιρισμοί δε γνωρίζουν επακριβώς το φορολογικό καθεστώς που διέπει τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, με αποτέλεσμα να μην επωφελούνται οι γυναικείοι συνεταιρισμοί αυτού

του καθεστώτος. Σε αναλυτικότερη διερεύνηση των απαντήσεων διαπιστώθηκε ότι οργανωτικά προβλήματα αντιμετωπίζουν οι συνεταιρισμοί ανεξάρτητα από τα χρόνια λειτουργίας τους. Εντοπίζονται κυρίως στους αγροβιοτεχνικούς και λιγότερο στους αγροτουριστικούς.

Το πρόβλημα όμως που αντιμετωπίζει το 70% των συνεταιρισμών είναι αυτό του μάρκετινγκ των παραγόμενων προϊόντων ή προσφερόμενων υπηρεσιών. Η αδυναμία προβολής και διαφήμισης των προϊόντων ή υπηρεσιών που προσφέρουν οι συνεταιρισμοί αποτελεί σημαντικό πρόβλημα και μπορεί να αποδοθεί τόσο στη χαμηλή κεφαλαιακή τους συγκρότηση, όσο και στην έλλειψη των εξειδικευμένων γνώσεων που απαιτεί ο τομέας και όχι στην υποτίμηση του παράγοντα αυτού από τις γυναίκες.

Είναι ενδεικτικό ότι η εμπορική εμβέλεια των συνεταιρισμών είναι μικρή. Κύριος τόπος διάθεσης των προϊόντων είναι οι εγκαταστάσεις των συνεταιρισμών. Σε περιορισμένες περιπτώσεις περιέρχονται τα καταστήματα της περιοχής τους ή του πλησιέστερου αστικού κέντρου και προωθούν αυτοπροσώπως τα προϊόντα τους ή πωλούν χονδρικά σε εμπόρους που τα τυποποιούν και τα διαθέτουν. Το γεγονός αυτό, εκτός από την ανυπαρξία ή ελλιπή ή ανεπιτυχή πολιτική προώθησης των προϊόντων ή ακόμα και την αδυναμία αναζήτησης αγορών εκτός των τοπικών ορίων, μπορεί επίσης να είναι ενδεικτικό περιορισμένης παραγωγής. Στην αντίστοιχη όμως ερώτηση, 26 από τους 40 συνεταιρισμούς της έρευνας απάντησαν ότι έχουν τη δυνατότητα να αυξήσουν την παραγωγή με τον υπάρχοντα εξοπλισμό και αριθμό μελών, αρκεί να αυξηθεί η ζήτηση των προϊόντων τους. Όμως 55% αυτών δηλώνουν αδυναμία διεύρυνσης της αγοράς από τους ίδιους, δεδομένου ότι δεν έχουν ούτε το κατάλληλο προσωπικό ούτε την αντίστοιχη εμπειρία για αναζήτηση νέων αγορών.

Ωστόσο, οι περισσότεροι συνεταιρισμοί κάνουν προσπάθειες διαφήμισης των προϊόντων τους, που σε αρκετές περιπτώσεις είναι δωρεάν χορηγίες από τοπικούς φορείς. Οι 30 από τους 40 συνεταιρισμούς δήλωσαν ότι διαφημίζονται μέσω φυλλαδίων ή στα τοπικά ΜΜΕ, ενώ 25 συμμετέχουν σε εκθέσεις εθνικού ή τοπικού χαρακτήρα, από όπου διαθέτουν και τα φυλλάδια που έχουν εκδώσει. Η χαμηλή κεφαλαιακή συγκρότηση, αλλά και η έλλειψη σχεδίων μάρκετινγκ δεν αφήνει περιθώρια για μια συστηματική διαφημιστική καμπάνια, που παράλληλα θα προϋπέθετε και αυξημένες δυνατότητες παραγωγής για να ανταποκριθούν σε μια ενδεχόμενη αύξηση της ζήτησης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι γυναικείοι συνεταιρισμοί μπαίνουν δυναμικά και στο Ιντερνετ με πρωτοβουλία δημόσιων ή ιδιωτικών φορέων. Χώρος φιλοξενίας είναι επίσης και οι σελίδες του δικτύου AgIsti, που δημιουργήθηκε στα πλαίσια της κοινοτικής πρωτοβουλίας NOW, και χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και τη Γενική Γραμματεία Ισότητας.

Μείζον πρόβλημα για τους περισσότερους, αποτελεί η έλλειψη κεφαλαίων είτε για την πραγματοποίηση επενδύσεων, είτε για την εξασφάλιση κεφαλαίων κίνησης. Με δεδομένο το χαμηλό ύψος των συνεταιριστικών μερίδων και τον μικρό αριθμό μελών, το συνολικό κεφάλαιο που εξασφαλίζεται δεν μπορεί να καλύψει παρά ελάχιστες δραστηριότητες. Παρ' όλο που πολλοί συνεταιρισμοί έχουν δεχτεί οικονομικές ενισχύσεις από διάφορους τοπικούς, εθνικούς ή κοινοτικούς φορείς, λίγοι είναι αυτοί που έχουν λειτουργήσει στη συνέχεια επιχειρηματικά, αξιοποιώντας ευκαιρίες. Όπως διαπιστώνεται από την ίδια έρευνα, 44% των συνεταιρισμών έχουν αξιοποιήσει κοινοτικά προγράμματα (ΜΟΠ και Leader κ.α) και 50% εθνικά (ΟΑΕΔ, ΕΟΜΜΕΧ, Υπ. Γεωργίας). Το ιδιαίτερα χαμηλό διαθέσιμο κεφάλαιο σε πολλές περιπτώσεις δεν επαρκεί ούτε για την κάλυψη της ίδιας συμμετοχής, προκειμένου να αξιοποιηθούν τα παραπάνω προγράμματα. Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με την ίδια έρευνα, μόνο το 6% των συνεταιρισμών έχει προστρέξει σε δανειοδοτήσεις από πιστωτικά ιδρύματα. Η αρνητική στάση των γυναικών-μελών σε δανειοδοτήσεις είναι πιθανόν ενδεικτική της έλλειψης επιχειρηματικού πνεύματος από την πλευρά τους, καθώς επίσης και της προσωρινότητας ή αβεβαιότητας που νοιώθουν για την εν λόγω επιχειρηματική δραστηριότητα.

Είναι ευνόητο ότι η χαμηλή κεφαλαιακή σύνθεση των περισσότερων συνεταιρισμών, σε συνδυασμό με τη συντηρητική νοοτροπία των γυναικών σε ό,τι αφορά τις δανειοδοτήσεις, αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα για τον προγραμματισμό δραστηριοτήτων ή/και βελτίωση της λειτουργίας τους.

Τα προβλήματα που αναφέρθηκαν πιο πάνω σε πολλές περιπτώσεις προκαλούν αντιθέσεις ή συγκρούσεις μεταξύ των μελών και οδηγούν τους συνεταιρισμούς σε δυσλειτουργίες. Από τους 40 συνεταιρισμούς που συμμετείχαν στην έρευνα, οι 17 δήλωσαν ότι αντιμετωπίζουν προβλήματα αυτού του είδους και πιστεύουν ότι σε αρκετές περιπτώσεις είναι η αιτία που πολλά μέλη οδηγούνται σε αδιαφορία και αδράνεια.

Είναι αξιοσημείωτη η διαπίστωση ότι οι γυναίκες-μέλη έχουν επίγνωση των παραπάνω προβλημάτων και αναζητούν λύσεις. Αξιολογούν ως πολύ σημαντική τη συνεισφορά της εκπαίδευσης για την επίλυση των προβλημάτων αυτών. Ένα σημαντικό ποσοστό αυτών (56%), έχει εκπαιδευτεί την τελευταία τριετία, όμως, όπως δηλώνουν οι ίδιες οι γυναίκες, σε πολλές περιπτώσεις τα προγράμματα που τους προσφέρθηκαν (είτε από δημόσιους φορείς, είτε, κυρίως, από ιδιωτικά εκπαιδευτικά κέντρα) ήταν γενικόλογα και δεν ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες και πραγματικές τους ανάγκες. Οι γυναίκες-μέλη των συνεταιρισμών θα επιθυμούσαν να καταρτισθούν σε θέματα οργάνωσης (31 απαντήσεις), διοίκησης (27), μάρκετινγκ (27), παραγωγής (22), τυποποίησης (19) και συσκευασίας (14). Οι απαντήσεις αυτές εκφράζουν σε μεγάλο βαθμό την ανησυχία των γυναικών για την υφιστάμενη οργάνωση των συνεταιρισμών τους και τον τρόπο με τον οποίο διοικούνται, καθώς επίσης και το άγχος που τους δημιουργεί η επαφή τους με την αγορά. Αλλά και σε θέματα παραγωγής, τομέας που γνωρίζουν καλύτερα από όλους, θεωρούν ότι χρειάζονται επιμόρφωση, κυρίως σε ό,τι αφορά την ποιότητα και τη συντήρηση των προϊόντων. Οι γυναίκες θεωρούν ότι δεν είναι επαρκώς προετοιμασμένες για την αντιμετώπιση των παραπάνω καταστάσεων και εκεί αποδίδουν σε μεγάλο βαθμό τις δυσλειτουργίες των συνεταιρισμών τους.

Στα πλαίσια των διαπιστώσεων αυτών προτάθηκε στη ΓΓΙ η δημιουργία μιας δομής στήριξης και υποστήριξης των γυναικείων συνεταιρισμών, η σύσταση ενός «Δικτύου Διασύνδεσης», το οποίο θα αναλάβει, μεταξύ άλλων, την οργάνωση κοινής διαφημιστικής καμπάνιας, τη δημιουργία συστήματος διανομής και διάθεσης των προϊόντων, την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών, τη συνεχή κατάρτιση ενός πυρήνα γυναικών σε συγκεκριμένα τεχνικά, οργανωτικά και διοικητικά θέματα, την ανάδειξη και κωδικοποίηση «προτύπων καλής πρακτικής», την ίδρυση εκθετηρίων στα μεγάλα αστικά κέντρα κλπ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα φαίνεται να είναι ένα μοντέλο επιχείρησης που εμπνέει τις αγρότισσες, αλλά και τις Νομαρχιακές και Τοπικές Αυτοδιοικήσεις, καθώς

και άλλους φορείς που ασχολούνται με την ανάπτυξη της υπαίθρου. Οι φορείς αυτοί αντιμετωπίζουν τους γυναικείους συνεταιρισμούς ως ένα εργαλείο τοπικής ανάπτυξης και ενεργοποίησης του γυναικείου αγροτικού πληθυσμού σε νέες εργασιακές προκλήσεις που παρατηρούνται κυρίως στο ευρύτερο τομέα του αγροτικού τουρισμού.

Η ανάληψη συλλογικών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών εκ μέρους των αγροτισσών και η εξέλιξη των γυναικείων συνεταιρισμών, τουλάχιστον τα τελευταία χρόνια, δείχνει μια αξιόλογη δυναμική. Ωστόσο, τα προβλήματα που διαπιστώνονται κατά τη μέχρι σήμερα λειτουργία τους συνηγορούν στην σημαντική προσπάθεια που πρέπει να καταβληθεί έτσι ώστε οι συνεταιρισμοί να αντιμετωπισθούν από τις γυναίκες μέλη τους ως επιχειρήσεις που μπορούν να λειτουργήσουν σε ανταγωνιστικό περιβάλλον, να επιβιώσουν και να αναπτυχθούν. Σε ένα οικονομικό κλίμα όπου οι συνθήκες είναι πολύ ανταγωνιστικές, οι συνεταιρισμοί είναι απαραίτητο να λειτουργήσουν ως επιχειρήσεις. Αυτού του είδους όμως η λειτουργία προϋποθέτει την ύπαρξη επιχειρηματικού πνεύματος που σημαίνει κυρίως την αναζήτηση δυνατοτήτων προς αξιοποίηση (προγραμμάτων εθνικών ή κοινοτικών, ευνοϊκές δανειοδοτήσεις κλπ). Η έλλειψη επιχειρηματικού πνεύματος που παρατηρείται στις γυναίκες μέλη των συνεταιρισμών μπορεί αφ' ενός να αποδοθεί στην έλλειψη εμπειρίας και γνώσεων από την πλευρά τους, αλλά επίσης και στο γεγονός ότι οι συνεταιρισμοί, σε πολλές περιπτώσεις, αντιμετωπίζονται από τα μέλη τους ως μια δευτερεύουσα απασχόληση, όπου δεν επενδύεται ούτε πολύς χρόνος, ούτε πολλή διάθεση και φυσικά ούτε πολύ "χρήμα". Εξ άλλου, το γεγονός της δημιουργίας συνεταιρισμών μόνο ύστερα από εθνική ή Κοινοτική οικονομική ενίσχυση υποδηλώνει την αδυναμία τους να ξεπεράσουν το "σύνδρομο" της κρατικής επιδότησης και να αναλάβουν δυναμικά την ευθύνη της προώθησης των εργασιών τους, έτσι ώστε να είναι σε θέση να χρηματοδοτήσουν διάφορες δράσεις τους.

Οι συνεταιρισμοί είναι υποχρεωμένοι αφ' ενός να παράγουν ένα προϊόν ή υπηρεσία με όλες τις αυστηρές προδιαγραφές που θέτει ένα ιδιαίτερα απαιτητικό καταναλωτικό κοινό και από την άλλη να προωθούν το συγκεκριμένο προϊόν σε μια ιδιαίτερα ανταγωνιστική αγορά. Οι γυναίκες όμως, στις περισσότερες περιπτώσεις, βρέθηκαν απροετοίμαστες γι' αυτούς τους νέους ρόλους. Τα δεκάδες επιμορφωτικά σεμινάρια που πραγματοποιήθηκαν τόσο από δημόσιους, όσο και από ιδιωτικούς φορείς, στις περισσότερες περιπτώσεις πραγματοποιήθηκαν πριν τη σύσταση του συνεταιρισμού και περιορίστηκαν στο να

ενημερώσουν το γυναικείο πληθυσμό και γενικότερα τις τοπικές κοινωνίες, αλλά και τους τοπικούς φορείς σχετικά με τον αγροτικό τουρισμό και το συνεταιριστικό κίνημα. Τα σεμινάρια αυτά δεν κατάφεραν να εφοδιάσουν τις γυναίκες με τις απαραίτητες γνώσεις για τη διοίκηση και διαχείριση των συνεταιρισμών καθώς και για τεχνικά θέματα που αφορούν στην παραγωγή και διάθεση των προϊόντων τους. Εξ άλλου δεν επιχειρήθηκε συνέχεια στην επιμόρφωση των γυναικών μετά τη σύσταση των συνεταιρισμών, με λίγες εξαιρέσεις, με αποτέλεσμα οι γυναίκες να αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα και να μη μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της αγοράς.

Εκτός από τα οικονομικά προβλήματα και τα προβλήματα τεχνογνωσίας σχετικά με την παραγωγή που αντιμετωπίζουν οι συνεταιρισμοί, το πρόβλημα της διάθεσης των προϊόντων τους φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα τις γυναίκες των συνεταιρισμών. Η αναζήτηση και αξιοποίηση μέτρων που θα διευκολύνουν τη διείσδυση των επιχειρήσεων αυτών στην αγορά του εσωτερικού, αλλά και του εξωτερικού θα πρέπει να αποτελεί το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των γυναικών. Ωστόσο, οι γυναίκες δε μπορούν από μόνες τους να ικανοποιήσουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις οι οποίες απαιτούν προγραμματισμό, ειδικές γνώσεις και τεχνολογικά μέσα. Δε μπορεί όμως και ο κάθε συνεταιρισμός από μόνος του να προσλάβει εξειδικευμένο προσωπικό το οποίο θα αναλάβει την επίτευξη των στόχων του συνεταιρισμού. Απαιτείται κατά συνέπεια η λειτουργία μιας θεσμικής υπηρεσίας, ενδεχομένως η Ένωση, ή υπηρεσιών υποστήριξης.

Οπωσδήποτε η απασχόληση αυτή καθεαυτή των γυναικών με την παρασκευή τοπικών προϊόντων ή τη φιλοξενία δεν προκαλεί τη δημιουργία νέων επαγγελμάτων. Ωστόσο, η λειτουργία μιας αγροτουριστικής επιχείρησης (συνεταιριστικής ή μη), πέρα από τις γνώσεις της παρασκευής ή κατασκευής του προϊόντος, απαιτεί και άλλες γνώσεις και ικανότητες, όπως διοίκησης, οργάνωσης, μάρκετινγκ κλπ. Αυτός ακριβώς ο συνδυασμός δημιουργεί ένα νέο επάγγελμα στον αγροτικό χώρο, εντελώς άγνωστο στις γυναίκες.

Για την επαγγελματοποίηση όμως αυτών των ασχολιών δεν αρκεί η καλή γνώση της τεχνικής της παραγωγής, δεν αρκεί η καλή θέληση και το καλό προϊόν, αλλά απαιτείται και κεφάλαιο, απαιτούνται επίσης και άλλες γνώσεις, τις οποίες οι γυναίκες της υπαίθρου στην πλειοψηφία τους δεν κατέχουν. Εκεί ακριβώς φαίνεται πως έγκειται η αδυναμία των

γυναικών να αντιμετωπίσουν και να ξεπεράσουν τα προβλήματα που συναντούν από τον πρώτο κιόλας καιρό της λειτουργίας των συνεταιρισμών τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ (Θ.), ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ (Ο.), ΚΟΥΤΣΟΥΡΗΣ (Α.), ΣΠΙΛΑΝΗΣ (Ι.).- Χωρικές και αναπτυξιακές διαστάσεις του αγροτουρισμού στην Ελλάδα.- Εισήγηση στο 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας με θέμα "Ανασυγκρότηση του Αγροτικού Χώρου".- Αθήνα 1998.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ (Κ.), ΓΙΑΓΚΟΥ (Δ.).- Αγροτουρισμός και αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί: Παράγοντες τοπικής ανάπτυξης του ελληνικού αγροτικού χώρου.- Πρακτικά 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας με θέμα «Ανταγωνιστικότητα και ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού τομέα: οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα.-Θεσσαλονίκη 1998.

CALATRAVA-REQUENA (J.), RUIZ-AVILES (P.).- Ο τουρισμός, μια ευκαιρία για τις μειονεκτικές αγροτικές περιοχές.- στο LEADER magazine, Φθινόπωρο 1993, Αριθ. 4.

ΓΙΔΑΡΑΚΟΥ (Ι.).- Ενδογενής ανάπτυξη της υπαίθρου και γυναικεία απασχόληση.- στο "Υπαίθρος χώρα".- Εκδ. Πλέθρον.- Αθήνα 1999. σσ. 189-216.

DISEZ (N.).- Agritourisme: logiques d' acteurs ou logiques de territoires.- in Economie Rurale 250.- Mars-Avril 1999.- pp. 40-46.

GUGLIELMI (M.).- Vers de nouvelles fonctions de l' agriculture dans l' espace.- in Economie Rurale 229.- Septembre-Octobre 1995.- pp. 17-21.

ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ (Ο.).- Αγροτουρισμός: το μικρό, όμορφο και θηλυκό πρόσωπο στον τουρισμό.- στο Τσάρτας (Π.) (επιμέλεια) «Τουριστική ανάπτυξη: πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις».- Εκδ. Εξάντας.- Αθήνα 2000.- σσ. 69-80

ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ (Ο.), ΒΛΑΧΟΥ (Χ.), ΒΩΛΤΣΟΥ (Α.), ΠΑΡΤΑΛΙΔΟΥ (Μ.).- Ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της Ελλάδας. Αγρο(το)τουρισμός.- ΓΕΩΤΕΕ.- Θεσσαλονίκη 2000.

ΙΑΚΟΒΙΔΟΥ (Ο.) .- L' agrotourisme en Grece: le modele des cooperatives agritouristiques feminines. In Collection actes "L' organisation des partenariats".- Ed. ENITA.- Clermont Ferrand 1995.

PERRIER-CORNET (PH.), CAPT (D.).- Les agriculteurs face a la nouvelle PAC. Quelles perspectives pour quels territoires.- in Economie Rurale 225.- Janvier-Fevrier 1995.- pp. 22-27.

ΤΣΑΡΤΑΣ (Π.), ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΥ (Μ.).- Γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί στην Ελλάδα. Μελέτη αποτίμησης της λειτουργίας τους.- Κέντρο Ερευνών για τις Γυναίκες της Μεσογείου.- 1994.